

5^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

«ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

23, 24 και 25 Οκτωβρίου 2015

**Δημοτικά τραγούδια της Αίγινας
μέσα από την ανέκδοτη συλλογή
της Γωγώς Κουλικούρδη**

Ευαγγελία Α. Χαλδαιάκη

Τουρκολόγος-Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Λαογραφίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Αίγινα, Αύγουστος 2015

Γεωργία Π. Κουλικούρδη (1920-2002)

Η Γωγώ Κουλικούρδη και το έργο της

Είναι πολλές οι πληροφορίες που βρίσκει ο ερευνητής για τη ζωή και το έργο της Γεωργίας Κουλικούρδη [Γ.Κ.], της Γωγώς, όπως χαρακτηριστικά την αποκαλούσαν οι φίλοι και οικείοι της. Ιδιαίτερα οι συμπατριώτες της την έχουν τιμήσει δεόντως, με πληθώρα αφιερωμάτων και αναφορών στο έργο της. Τόσο αγαπητή ήταν η Γ.Κ., εν ζωή και μετά θάνατον.

Ήμουν σε παιδική ηλικία όταν την πρωτογνώρισα· στις επισκέψεις που έκανε ο πατέρας μου στο σπίτι της με έπαιρνε μαζί του· σήμερα, μεγαλύτερη, ξαναδιαβάζω κείμενα γραμμένα από τους μαθητές και φίλους της, δημοσιευμένα στην περιοδική έκδοση «Η Αιγιναία» ως επικήδεια και μεταθανάτια αφιερώματα στο έργο της¹. κοιτάζω τη φωτογραφία της και νομίζω ότι την ακούω και πάλι να μου μιλάει, καθισμένη πίσω από το γραφείο της· μισοκρυμμένη πίσω από όγκους χαρτιών· να με συμβουλεύει να ασχοληθώ με την αιγινητική λαογραφία· να με ενθαρρύνει να συνεχίσω το έργο της...

Η σφαιρική αποτίμηση του έργου της απαιτεί μακρά και χρονοβόρα ερευνητική διαδικασία και βέβαια δεν είναι δυνατόν να επιχειρηθεί εν προκειμένω. Εδώ θα αποπειραθώ απλώς μian ειδικότερη αναφορά στη σχετική με τα δημοτικά τραγούδια της Αίγινας έρευνά της:

Να διευκρινισθεί εξ αρχής ότι η Γ.Κ. ήταν φιλόλογος-ιστορικός και όχι λαογράφος. Ωστόσο, φαίνεται ενημερωμένη στις περί τη λαογραφία μεθόδους, καθώς δόκιμα χρησιμοποιεί ανάλογες. Σκοπός της ζωής της, εκτός των άλλων, ήταν να αναδείξει την ιστορία του νησιού, όχι όμως ανεξάρτητα από όλες τις κοινωνικές, υλικές ή και πνευματικές συν-εκδηλώσεις του βίου των Αιγινητών. Έτσι, είχε συλλέξει μεγάλο αριθμό αιγινητικών τραγουδιών, με τη μέθοδο της επιτόπιας έρευνας. Ούσα γόνος του νησιού, δεν της ήταν δύσκολο να εντοπίσει άτομα που γνώριζαν τραγούδια· τα τελευταία δε, καθώς (όπως προεπισημάνθηκε) η Γ.Κ. ήταν ιδιαίτερα αγαπητή και δημοφιλής στο νησί, ουδένα είχαν ενδοιασμό να της προσφέρουν ανάλογο υλικό. Το εν λόγω υλικό κατέγραφε η Γ.Κ. με χρήση υποτυπωδών ηχογραφικών μέσων της εποχής, ενώ στη συνέχεια το

¹ «Σημείωμα της συντακτικής επιτροπής», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 6, (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2002), σσ. 4-5, Αλεξάνδρα Αντωνίου, «Για την κυρία Γωγώ των Ουρανών», *Στο ίδιο*, σ. 149, Μαίρη Γαλάνη-Κρητικού, «Το νησί μας κατευόδωσε τη Γωγώ Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σσ. 150-152, Λίνα Μπόγρη-Πετρίτου, «“Σε ποιο ταξίδι κίνησες να πας, να μας θυμάσαι, να μας αγαπάς”», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 8, (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2003), σσ. 156-159, Αδελφή Εσπεράνς, «Η Γεωργία Κουλικούρδη, η αλησμόνητη καθηγήτριά μας», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 75-76, Αλεξάνδρα Αντωνίου, «“Τένοιο οίος έσσι μαθών”», *Στο ίδιο*, σ. 71, Κατερίνα Βουτέρη-Θανοπούλου, «Γωγώ Κουλικούρδη η Αιγινήτισσα», *Στο ίδιο*, σσ. 60-61, Μαίρη Γαλάνη-Κρητικού, «Η Γωγώ η Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σσ. 87-88, Σοφία Γιαννακοπούλου, «Δυο χρόνια μετά!...», *Στο ίδιο*, σσ. 83-84, Εριφύλη Δημοπούλου, «Για την Γωγώ Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σ. 91, Ηρώ Δημοπούλου, «Συνομιλία», *Στο ίδιο*, σ. 69, Μίνα Κόρσου-Καπέλλου, «Γεωργία Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σσ. 73-74, Γεώργιος Μπήτρος, «Οι τελευταίοι μαθητές της Γωγώς», *Στο ίδιο*, σσ. 77-81, Λίνα Μπόγρη-Πετρίτου, «Στην ιστορική της Αίγινας, Γεωργία Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σσ. 41-55, Θανάσης Παπαθανασόπουλος, «Γωγώ Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σ. 93, Χαρίκλεια Στασινοπούλου, «Η Γεωργία Κουλικούρδη στην τάξη», *Στο ίδιο*, σσ. 57-58, Έβη Τουλούπα, «Γωγώ Κουλικούρδη», *Στο ίδιο*, σ. 95.

απομαγνητοφωνούσε, καταγράφοντας το (χειρόγραφα πρώτα και δακτυλόγραφα στη συνέχεια) συστηματικά. Μαζί με την επισήμανση των εκάστοτε πληροφορητών της προσέθετε, τέλος, για κάθε τραγούδι σχετικές φιλολογικο-λαογραφικές σημειώσεις. Συγκέντρωσε έτσι, προϊόντος του χρόνου, ένα εντυπωσιακό σε όγκο πρωτογενές υλικό με δημοτικά τραγούδια της Αίγινας: το είχε δε οργανώσει σε ιδιαίτερο αρχείο· ένα αρχείο που περιελάμβανε: τις πρωτόλειες ηχογραφήσεις, το απομαγνητοφωνημένο υλικό, δικά της επ' αυτού σχόλια και παρατηρήσεις, καθώς και κάποια άλλα, συμπληρωματικά, λαογραφικά σχεδιάσματά της. Το σημαντικότερο όμως στοιχείο που συμπεριλαμβάνεται στο εν λόγω αρχείο είναι μια πλήρως ολοκληρωμένη (δακτυλογραφημένη) έκδοση ενός υπό έκδοση βιβλίου της (στο οποίο και αξιοποιούσε το υλικό της παραπάνω λαογραφικής έρευνας), ενός βιβλίου υπό τον τίτλο *«Τραγούδια της Αίγινας»*. Η ίδια, κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής της, επιθυμούσε να προχωρήσει στην εκτύπωση αυτού του βιβλίου, πράγμα που (λόγω κυρίως οικονομικών δυσχερειών) δεν κατόρθωσε.

Τρία χρόνια πριν πεθάνει, η Γ.Κ. εμπιστεύτηκε ολόκληρο το παραπάνω αρχείο στον πατέρα μου, Αχιλλέα Χαλδαιάκη², ο οποίος δραστηριοποιείτο τότε ως επικεφαλής ενός σχετικού αιγινητικού συλλόγου³, με την προοπτική ο τελευταίος να το ελέγξει, να το συμπληρώσει με μουσικές καταγραφές των συνολικά συλλεγέντων δημοτικών τραγουδιών και τέλος να το εκδώσει δαπάναις του προμνημονευθέντος συλλόγου⁴. Ούτε και το τελευταίο εγχείρημα ευοδώθηκε μέχρι τώρα. Καθώς πλήρες το εν λόγω αρχείο παραμένει ακόμη στην κατοχή της οικογένειας, η σκυτάλη αυτής της προσπάθειας μοιάζει πλέον (φυσικά ή και μεταφυσικά) να περνάει στα χέρια της ομιλούσας, που ευχαρίστως την αποδέχεται, αναλαμβάνοντας (ήδη και επισήμως) την ευθύνη της υλοποίησης του ίδιου εγχειρήματος, εκτός των άλλων και ως οφειλόμενη εξόφληση ηθικού χρέους, αλλά και ως απότιση φόρου τιμής στην μνήμη της αείμνηστης Γωγώς.

Το αρχείο της Γ.Κ.: περιγραφή

Ας δούμε τώρα αναλυτικότερα τα ακριβή περιεχόμενα του εν λόγω αρχείου:

1. Ξύλινο κιβώτιο όπου φυλάσσονται 46 κασέτες. Διασώθηκε σ' αυτές το προϊόν του πρώτου σταδίου της έρευνας της Γ.Κ. επί των δημοτικών τραγουδιών της Αίγινας. Σε κάθε κασέτα αναγράφεται ο τόπος συνέντευξης, οι πληροφορητές και τα περιεχόμενα. Σε ελάχιστες αναγράφεται η χρονολογία.
2. Τέσσερις φάκελοι με σημειώσεις. Περιέχουν τα κείμενα των τραγουδιών, καταγεγραμμένα κατά κύριο λόγο χειρόγραφα, ελάχιστα δε και

² Όπως σημειώνεται σχετικά στο αρχείο, το παρέλαβε κατά την 19^η Νοεμβρίου 1999 (ημέρα Παρασκευή και ώρα 12-1 μ.μ.).

³ «Σύλλογος για τη διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και παράδοσης».

⁴ Βλ. σχετικά Αχιλλέας Γ. Χαλδαιάκης, *Σπουδή στη λαϊκή μουσική παράδοση της Αίγινας*, (Σύλλογος προς διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και παράδοσης, Αθήνα 1995), σσ. 10-11, υποσημείωση 2.

δακτυλόγραφα. Αποτυπώνεται εδώ η (κατά το δεύτερο στάδιο της έρευνας της Γ.Κ.) επεξεργασία του συνοδευτικού του ηχητικού υλικού. Μέσα στους φακέλους αυτούς ανευρίσκονται μικρά σημειωματάρια με τις σκέψεις της πάνω στην έρευνά της και δελτία με διάφορες σημειώσεις της. Ακόμη, ένας από τους φακέλους αυτούς περιέχει υλικό μιας περαιτέρω έρευνας που η Γ.Κ. φαίνεται ότι πραγματοποιούσε παράλληλα με τη συλλογή τραγουδιών: αυτή αφορούσε θησαυρισμό αιγινήτικων λέξεων που αναφέρονται στα τραγούδια, αλλά και εκφράσεων, παροιμιών, ονομάτων φαγητών, κ.λπ., υλικό που πρέπει να συγκέντρωνε κατά τις συνεντεύξεις της με τους Αιγινήτες. Το λαογραφικό αυτό υλικό είναι κατηγοριοποιημένο, ενώ αρκετές από τις ιδιοματικές αυτές λέξεις/φράσεις συνοδεύονται και από την ερμηνεία τους. Τμήμα αυτού του υλικού είναι δακτυλογραφημένο, ενώ το υπόλοιπο παραμένει χειρόγραφο. Να επισημανθεί δε ιδιαίτερα ότι κάποιες από τις ίδιες λέξεις/φράσεις είναι δακτυλογραφημένες σε πολλά αντίγραφα, το καθένα με τον τίτλο «*γράψτε τη σημασία*». Φαίνεται δηλαδή ότι ίσως είχε σκοπό να μοιράσει το συγκεκριμένο υλικό σε ντόπιους, ώστε να εξηγήσουν με τον δικό τους τρόπο τι σημαίνουν οι λέξεις/εκφράσεις ή να περιγράψουν τα αναφερόμενα φαγητά, κ.λπ. Στους φακέλους αυτούς είναι επίσης καταχωρισμένα τα τραγούδια της Αίγινας που είχε συγκεντρώσει η Δ. Μαζαράκη, η οποία είχε πραγματοποιήσει μουσικολαογραφική έρευνα στο νησί μια δεκαετία πριν την Γ.Κ. Το ανάλογο υλικό της έρευνας της Μαζαράκη είναι θησαυρισμένο στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, ως εκπρόσωπος του οποίου και είχε αποσταλεί στην Αίγινα: από τη συγκεκριμένη πηγή (μέσω του εκεί εργαζόμενου Μάρκου Δραγούμη) είχε προμηθευτεί αυτό το υλικό και η Γ.Κ.⁵

3. Πέντε φάκελοι που περιέχουν τα προσχέδια του προμνημονευθέντος βιβλίου της. Αυτό είναι το τρίτο στάδιο της έρευνάς της. Πρόκειται για πλήρες το απομαγνητοφωνημένο υλικό, τα κείμενα των τραγουδιών καθαρογραφημένα και κατηγοριοποιημένα. Όλα τα κείμενα είναι εδώ δακτυλόγραφα. Συνοδεύονται δε από σημειώσεις της Γ.Κ., περιλαμβάνουσες κυρίως σκέψεις της για τη μεθοδολογία κατάταξης των τραγουδιών.
4. Δυο μεγάλοι φάκελοι με το βιβλίο «*Τραγούδια της Αίγινας*» ολοκληρωμένο. Περιέχουν το εξώφυλλο, την αφιέρωση, τα περιεχόμενα και τα τραγούδια κατηγοριοποιημένα στις ενότητες που θα αναφερθούν παρακάτω. Πλήρες το περιεχόμενο των φακέλων είναι δακτυλόγραφο, ωστόσο υπάρχουν και μερικές χειρόγραφες διορθώσεις σε κάποιες σελίδες. Κάτω από κάθε τραγούδι αναγράφεται το ονοματεπώνυμο του πληροφορητή και ο τόπος διαμονής του. Πάνω αριστερά σε κάθε σελίδα αναφέρεται η ενότητα όπου ανήκει το τραγούδι και από κάτω ο τίτλος του, σε περίπτωση που έχει. Τα τραγούδια είναι αριθμημένα, όπως και οι σελίδες. Πρόκειται, δηλαδή, για το τέταρτο και τελευταίο στάδιο της έρευνάς της.

⁵ *Τραγούδια από την Αίγινα*, (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών-Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, ΜΛΑ CD 5, 1997).

Δυστυχώς στο αρχείο δεν υπάρχουν ακριβείς ημερομηνίες των συνεντεύξεων και βιογραφικά στοιχεία για τους πληροφορητές. Το μόνο που αναφέρεται είναι ο τόπος διαμονής τους και για κάποιους η κατά την περίοδο της έρευνας ηλικία τους.

Τα τραγούδια είναι κατηγοριοποιημένα στις εξής είκοσι έξι ενότητες:

Α΄ Παραλογές-Ακριτικά, Β΄ Της ξενιτιάς, Γ΄ Θαλασσινά, Δ΄ Στοιχειά, Ε΄ Ριμάδες, ΣΤ΄ Μικρά διηγηματικά, Ζ΄ Της αγάπης, Η΄ Το αλφαβητάρι και τα εκατόλογα της αγάπης, Θ΄ Αποκριάτικα ευτράπελα, Ι΄ Ριμάδες ευτράπελες, ΙΑ΄ Τραγούδια Γενήτικα, ΙΒ΄ Τραγούδια προσφύγων, ΙΓ΄ Τραγούδια κλέφτικα ιστορικά νεώτερα, ΙΔ΄ Τραγούδι τούρκικο, ΙΕ΄ Τραγούδια λόγια, ΙΣΤ΄ Τραγούδια και δίστιχα του χορού, ΙΖ΄ Τραγούδια και δίστιχα του γάμου, ΙΗ΄ Τραγούδια παιδικά, ΙΘ΄ Τραγούδια του χάρου-μοιρολόγια, Κ΄ Τραγούδια εργατικά, ΚΑ΄ Τραγούδια εορτών-θρησκευτικά, ΚΒ΄ Παρωδίες θρησκευτικών ύμνων, ΚΓ΄ Τραγούδια εκλογών, ΚΔ΄ Τραγούδια παραμυθιών, ΚΕ΄ Τραγούδια του Καραγκιόζη, ΚΣΤ΄ Λιανοτράγουδα-Δίστιχα⁶

Κατάταξη του αρχείου

Προς το παρόν, έχω προχωρήσει σε ένα πρώτο έλεγχο όλου του παραπάνω υλικού· αυτός περιλαμβάνει, συγκεκριμένα, τις εξής ενέργειες:

- Κατηγοριοποίηση-γνωριμία με το αρχείο⁷
- Δημιουργία καταλόγου και αναλυτικού πίνακα περιεχομένων των κασετών του ακουστικού υλικού⁸
- Έλεγχος του υλικού που είναι έτοιμο προς έκδοση
- Δημιουργία ευρετηρίου των πληροφορητών⁹
- Κατηγοριοποίηση του υλικού ανά πληροφορητή και ανά περιοχή¹⁰.

Κατά τη δημιουργία του παραπάνω ευρετηρίου των πληροφορητών δημιουργήθηκαν επίσης πίνακας και γράφημα, από τα οποία διαπιστώθηκε ότι οι βασικοί πληροφορητές της Γ.Κ. ήταν: το χειρόγραφο του Παναγή Ηρειώτη [μια ιδιαίτερα σημαντική βασική πηγή της, για την οποία θα επιχειρηθεί αλλού ειδικότερος λόγος] (60 τραγούδια)· η μητέρα της Ελένη Κουλικούρδη (52 τραγούδια)· η Ασπασία Γκίκα (42 τραγούδια)· και η Πολύμνια Ηρειώτη-Θωμάκου (25 τραγούδια)· Δευτερευόντως, σημαντικοί πληροφορητές είναι η Ευαγγελία

⁶ Ο τρόπος κατά τον οποίο η Γ.Κ. ταξινομεί τα τραγούδια φαίνεται ότι είναι επηρεασμένος από το σύστημα κατάταξης των Ν. Πολίτη, Γ. Σπυριδάκη, Σ. Κυριακίδη, αλλά οπωσδήποτε διακρίνονται και κάποια προσωπικά της κριτήρια ανάλογης κατηγοριοποίησης.

⁷ Βλ. Παράρτημα, πίνακας 2., γράφημα 1.

⁸ Βλ. Παράρτημα, πίνακας 1.

⁹ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 5.

¹⁰ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 6., πίνακας 4.

Παπαγεωργίου (22 τραγούδια)· η Μαρία Ζαραβέλα (19 τραγούδια) και ο θεός της Μήτσος Παγκές (16 τραγούδια)¹¹.

Όσον αφορά τις περιοχές προκύπτει, και πάλι από τη δημιουργία ανάλογων πινάκων και γραφημάτων, ότι αυτές με τους περισσότερους πληροφορητές είναι: η Αίγινα· το Ανιτσαίο· η Πέρδικα· η Παχιοράχη· η Κυψέλη· και οι Άγιοι. Ωστόσο τα περισσότερα τραγούδια προέρχονται από τις περιοχές: Αίγινα· Κυψέλη· Ανιτσαίο· Πέρδικα· Λιβάδι· Σάλωνες¹².

Προοπτικές ενασχόλησης

Στις μελλοντικές προοπτικές της παρούσας έρευνας προγραμματίζονται τα εξής βήματα:

1. Ηλεκτρονική στοιχειοθεσία του υλικού, δηλαδή των κειμένων των τραγουδιών, στη μορφή που είναι ήδη έτοιμα να εκδοθούν από την Γ.Κ. Φυσικά δεν θα γίνει κάποια αλλαγή στα κείμενα ή στην κατηγοριοποίησή τους. Πιστεύω όμως ότι σε κάθε τραγούδι θα ήταν χρήσιμο να προστεθούν σχόλια για την προέλευσή του ή την ανθολόγησή του και σε άλλη συλλογή.
2. Ψηφιοποίηση του ηχητικού υλικού.
3. Μουσική καταγραφή των τραγουδιών, σε ευρωπαϊκή και σε βυζαντινή μουσική σημειογραφία, κατά τα πρότυπα ανάλογων δόκιμων εκδόσεων¹³.

Λαογραφική έρευνα και μουσική καταγραφή ενός από τα τραγούδια της συλλογής Γ.Κ.

Ας παρουσιαστεί εδώ ενδεικτικά η λαογραφική έρευνα αλλά και η μουσική καταγραφή που πραγματοποιήθηκε για ένα από τα τραγούδια της συλλογής, ως δείγμα της εργασίας που προγραμματίζεται να γίνει στο μέλλον¹⁴. Πρόκειται για το τραγούδι «Ένα μικρό Τουρκόπουλο, του βασιλιά κοπέλι», όπως είναι ο τίτλος που του έχει δώσει η Γ.Κ. Το κατατάσσει στα «μικρά διηγηματικά τραγούδια». Πληροφορήτρια του τραγουδιού είναι η Ευαγγελία Παπαγεωργίου από το Λιβάδι και η καταγραφή πρέπει να πραγματοποιήθηκε το 1965. Το κείμενο του τραγουδιού έχει ως εξής:

¹¹ Βλ. Παράρτημα, πίνακας 3., γράφημα 2.

¹² Βλ. Παράρτημα, γράφημα 3.

¹³ Ενδεικτικά βλ. Δημήτριος Κ. Κυριακόπουλος, Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, *170 Γορτυνιακά δημοτικά τραγούδια*, (Εταιρία Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1992), Κωνσταντίνος Ι. Μάρκος, *Ακριτικά δημοτικά τραγούδια*, τόμος Α' και Β', (Αθήνα 1995, 1996), Κωνσταντίνος Α. Ψάχος, *Δημώδη άσματα Γορτυνίας*, (Εκδόσεις Κουλτούρα, Αθήνα 2004).

¹⁴ Βλ. Παράρτημα, εικόνες 1. και 2.

Ένα μικρό τουρκόπουλο, του βασιλιά κοπέλι
 μια ρωμιοπούλ' αγάπησε κι εκείνη δεν τον θέλει
 Παίρνει τα όρη πίσω της και τα βουνά μπροστά της
 κι η μοίρα της την έφερε μες στ' Αγιωργιού την πόρτα
 -Άγιε μου Γιώργη, Αραπιανέ, μέγα μου καβαλάρη
 Άγιε μου Γιώργη σώσε με απ' του Τούρκου τα χέρια!
 Ανοίγουν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει η κόρη μέσα
 Να και ο Τούρκος κι έφτασε ψηλά απ' τα κορφοβούνια
 -Άγιε μου Γιώργη, Αραπιανέ, μέγα μου καβαλάρη
 την κόρη όπου έκρυψες να μου τη φανερώσεις!
 Ανοίξαν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει ο Τούρκος μέσα
 Απ' τα μαλλιά την άρπαξε κι η κόρη κλαίει και σκούζει
 -Άσε με Τούρκ' απ' τα μαλλιά και πιάσε μ' απ' το χέρι
 και τώρα το κατάλαβα πως θα γενούμε ταίρι
 Παπάδες και πνευματικοί, που το 'βρατε γραμμένο
 να παίρνει ο Τούρκος τη Ρωμιά να 'ναι συγχωρεμένο;

Η μελωδία του τραγουδιού αυτού συναντιέται και στην Ύδρα, με μια μικρή μελωδική διαφοροποίηση μόνο. Συνοδεύει ανάλογο θα λέγαμε τραγούδι, παραλογή, «Το γυάλινο πηγάδι»: «Το μάθατε τι έγινε στο γυάλινο πηγάδι;/ Θεριό εφανερώθηκε τον κόσμο για να φάει»¹⁵. Το ίδιο τραγούδι έχει επίσης καταγραφεί στο έργο του Μάρκου Δραγούμη «Αιγίνης μουσική περιήγησις»¹⁶, ενώ υπάρχει ηχητικά καταγεγραμμένο και στον διπλό δίσκο «Τραγούδια από την Αίγινα», από τη σχετική ηχογράφιση της Δέσποινας Μαζαράκη το 1956¹⁷. Στην παραλλαγή αυτή το τραγούδι έχει την εξής κατάληξη: «Άγιε μου Γιώργη Αραπιανέ, και πρώτε καβελάρη/ Την κόρη που μου έκρυψες, να τήνε φανερώσεις/ Να φέρνω οκάδες το κερί, κι οκάδες το λιβάνι/ Και με το βουβαλόπετσο, να κουβαλώ το λάδι'/ Κι ανοίγει τ' άγιο μάρμαρο, και βγαίνει η κόρη έξω/ Απ' τα μαλλιά την άρπαξε, και ταίρι του την κάνει/ Σαν τον Άι-Γιώργη δίγνωμος, ποιος άλλος άγιος είναι/ Να παραδώνει τους Ρωμιούς, μες των

¹⁵ Στο δίσκο: Δόμνα Σαμίου, *Ο κυρ Βοριάς... και άλλα τραγούδια για παιδιά*, (Καλλιτεχνικός Σύλλογος Δημοτικής Μουσικής Δόμνα Σαμίου, 2007), <http://www.domnasamiou.gr/?i=portal.el.songs&id=195>, προσπελάστηκε στις 28/9/2015.

¹⁶ Μάρκος Φ. Δραγούμης, *Αιγίνης μουσική περιήγησις*, (Φίλοι Μουσικού Λαογραφικού Αρχείο Μέλπως Μερλιέ, Αθήνα 2008), σσ. 162-165. Στην μουσική καταγραφή του κομματιού ο Μ. Δραγούμης δεν χρησιμοποιεί την μελωδική παραλλαγή που καταγράφει η Γ.Κ., αλλά αυτές που βρίσκει στο χειρόγραφο Π. Ν. Ηρειώτη και στις ηχογραφήσεις της Δ. Μαζαράκη. Πληροφορήτριες στις καταγραφές της Δ. Μαζαράκη είναι η Μαρίκα Καζητώρη από την Αίγινα και η Αργυρώ Λαζάρου από τους Λαζάρηδες. Βλ. Παράρτημα, εικόνες 3. και 4. Δίνονται οι εξής στίχοι: «Ένα μικρό Τουρκόπουλο, του βασιλιά κοπέλι/ μια Ρωμιοπούλα αγάπησε, και κείνη δεν τον θέλει/ Παίρνει τα όρη πίσω της, και τα βουνά μπροστά της/ Κι ο δρόμος της την έβγαλε, μες στ' Αι-Γιωργιού την πόρτα/ “Άγιε μου Γιώργη σώσε με, απ' των Τυρκών τα χέρια”/ Κι ανοίγει τ' άγιο μάρμαρο, και μπαίνει η κόρη μέσα/ Να και ο Τούρκος έρχεται, την κόρη να ζητήσει/ “Άγιε μου Γιώργη Αραπιανέ, και πρώτε καβελάρη/ Την κόρη που μου έκρυψες, να τήνε φανερώσεις/ Να φέρνω οκάδες το κερί, κι οκάδες το λιβάνι/ Και με το βουβαλόπετσο, να κουβαλώ το λάδι”/ Κι ανοίγει τ' άγιο μάρμαρο, και βγαίνει η κόρη έξω/ Απ' τα μαλλιά την άρπαξε, και ταίρι του την κάνει/ Σαν τον Άι-Γιώργη δίγνωμος, ποιος άλλος άγιος είναι/ Να παραδώνει τους Ρωμιούς, μες των Τυρκών τα χέρια;/ Ο Τούρκος εβαφτίστηκε, και Γιώργης ωνομάστη/ Την κόρη στεφανώθηκε, γυναίκα του την πήρε».

¹⁷ *Τραγούδια από την Αίγινα*, ό.π., κομμάτι 27.

Τουρκών τα χέρια;/ Ο Τούρκος εβαφτίστηκε, και Γιώργης ωνομάστη/ Την κόρη στεφανώθηκε, γυναίκα του την πήρε». Ακόμη έχει καταχωρισθεί στο βιβλίο του Κ. Σταμάτη για την Αίγινα¹⁸. Σε αυτή την παραλλαγή πάλι αναφέρονται τα τάματα του Τουρκόπουλου, αλλά δεν γίνεται λόγος για εκχριστιανισμό. Οι στίχοι του τραγουδιού βέβαια είναι γνωστοί ανά την Ελλάδα, με διάφορες παραλλαγές. Γενικώς η πλοκή του τραγουδιού έχει ως εξής: Σε κάποιες παραλλαγές περιγράφει μια κοπέλα που ντύνεται άντρας και πάει να πολεμήσει. Στη μάχη όμως κάποιος Σαρακηνός/Τούρκος αναγνωρίζει το φύλο της και η κοπέλα τρέπεται σε φυγή για να γλυτώσει. Φτάνοντας έξω από κάποιο ξωκκλήσι του Αγίου Γεωργίου παρακαλάει τον Άγιο να την κρύψει. Στη συνέχεια καταφτάνει και ο Σαρακηνός/Τούρκος του οποίου το παρακάλεσμα επίσης ακούγεται και φανερώνεται η κοπέλα. Σε κάποιες παραλλαγές η κοπέλα δεν φανερώνεται και ο Σαρακηνός/Τούρκος φεύγει άπραγος. Σ' αυτές που φανερώνεται, το τραγούδι τελειώνει με το γάμο Ρωμιάς-Τούρκου/Σαρακηνού. Σε άλλες παραλλαγές ο Τούρκος εκχριστιανίζεται, ενώ σε κάποιες παραμένει μουσουλμάνος και αποτυπώνεται η απορία πώς ο Άγιος Γεώργιος επέτρεψε το γάμο αλλόθρησκων. Ο Γ. Σπυριδάκης στο «Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (Εκλογή)», το κατατάσσει στα ακριτικά τραγούδια και σημειώνει ότι πρόκειται για ηρωικό άσμα που προέρχεται από τους βυζαντινούς χρόνους. Δίνει τον τίτλο «Κόρη και Σαρακηνός»¹⁹. Στα ακριτικά τραγούδια το κατατάσσει και ο Κ. Μάρκος, που καταγράφει στη συλλογή του μια ίδια με αυτή της Αίγινας παραλλαγή του τραγουδιού, με προέλευση από τη Στερεά Ελλάδα-Αττική²⁰. Σε αυτή την παραλλαγή το τραγούδι τελειώνει όταν η κόρη βρίσκεται μπροστά στον Αϊ Γιώργη και τον παρακαλεί να την σώσει. Έτσι καταλήγει το τραγούδι και στην παραλλαγή που καταγράφει ο Α. Πουλιανός στην Ικαρία. Ο Α. Πουλιανός κατατάσσει το τραγούδι στις παραλογές, αν και δηλώνει ότι πρόκειται για παραλλαγή του ακριτικού τραγουδιού που αναφέρει και Γ. Σπυριδάκης²¹. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι πρόκειται για παραλλαγή του ακριτικού τραγουδιού «Η αντρεωμένη λυγερή» που αναφέρεται από τον Ν. Πολίτη²². Το ίδιο τραγούδι, με την

¹⁸ Κώστας Μ. Σταμάτης, *Αίγινα. Ιστορία-πολιτισμός, τόμος δεύτερος: Από τις 12 Ιανουαρίου 1828 μέχρι σήμερα*, (Αθήνα 1998), σ. 377, στο κεφάλαιο «Τα τραγούδια της Αίγινας». Ο Κ. Σταμάτης δεν αναφέρει πληροφορητή. Οι στίχοι του τραγουδιού έχουν ως εξής: «Ένα μικρό τουρκόπουλο, του βασιλιά κοπέλι/ μια ρωμιοπούλα αγάπησε κι εκείνη δεν τον θέλει/ Παίρνει τα όρη πίσω της και τα βουνά μπροστά της/ κι η τύχη της την έφερε μες στ' Αη Γιωργιού τη πόρτα/ -Άγιε μου Γιώργη, άνοιξε τ' άγια μάρμαρά σου/ Ανοίγουν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει η κόρη μέσα/ Να και ο Τούρκος κι έφτασε στην κοντινή γωνία/ Άγιε μου Γιώργη, άνοιξε τ' άγια μάρμαρά σου/ να φέρνω οκάδες το κερί και λίτρα το λιβάνι/ να βαφτιστώ στη χάρη σου εγώ και το παιδί μου/ Ανοίγουν τ' άγια μάρμαρα και βγαίνει η κόρη έξω/ Άγιε μου Γιώργη Τρακιανέ, που το 'βρατε γραμμένο/ να παίρνει ο Τούρκος τη Ρωμιά, να 'ναι συγχωρεμένο;».

¹⁹ Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, Γεώργιος Α. Μέγας, Δημήτριος Α. Πετρόπουλος, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (εκλογή), τόμ. Α'*, (Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου αριθμ. 7, Αθήνα 1962), σσ. 3-7. Επίσης στο Γεώργιος Κ. Σπυριδάκης, Σπυρίδων Δ. Περιστερές, *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Μουσική εκλογή, τόμ. Γ'*, (Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερευνής της Ελληνικής Λαογραφίας, αριθμ. 10), Αθήνα 1999), σσ. 8-9, με τίτλο «Κόρη αντρεωμένη και Σαρακηνός ή Τούρκος».

²⁰ Κωνσταντίνος Ι. Μάρκος, *Ακριτικά δημοτικά τραγούδια, τόμος Β'*, (Αθήνα 1996), σσ. 42-43, με τίτλο «Ένα μικρό τουρκόπουλο».

²¹ Αλέξης Ι. Πουλιανός, *Λαϊκά τραγούδια της Ικαρίας*, (Αθήνα 1964), σσ. 158-159, με τίτλο «Της κόρης με το Τουρκόπουλο».

²² Νικόλαος Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, (Εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1969), σσ. 85-86, με τίτλο «Η αντρεωμένη λυγερή και ο Σαρακηνός».

παραλλαγή που οδηγεί στον εκχριστιανισμό του Τούρκου, απαντά στην έκδοση του Σ. Μελά για το δημοτικό τραγούδι (συλλογή τευχών του περιοδικού «Ελληνική δημιουργία»)²³. Επίσης δημοσιεύεται στην «Ανθολογία ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Δημοτικά τραγούδια της Βέροιας και της Νάουσας Ημαθίας-Μακεδονίας» του Θ. Γαβριηλίδη, όπου ο Τούρκος υπόσχεται στον Αϊ Γιώργη να βαφτιστεί αν του φανερώσει την κόρη και το τραγούδι τελειώνει με την απορία πώς γίνεται να παραδώσει ο Άγιος μια Ρωμιά σε Τούρκο, χωρίς να γίνεται αναφορά στο αν φανερώθηκε η κόρη ή αν εκχριστιανίστηκε το Τουρκόπουλο. Όμοια κατάληξη στην ιστορία δίνουν και οι άλλες δυο παραλλαγές του τραγουδιού που καταγράφονται στην ίδια αυτή συλλογή²⁴. Στην παραλλαγή που καταγράφεται από τον Ι. Πέτση στη Μακεδονία-Χαλκιδική-Θράκη, η κόρη φανερώνεται από τον Αϊ Γιώργη και καταλήγει στα χέρια του Τούρκου, τον οποίο παντρεύεται χωρίς να αλλαξοπιστήσει κανένας από τους δυο τους²⁵.

Εν συντομία να αναφερθεί για την πλοκή του τραγουδιού ότι δεν είναι καθόλου συμπτωματική η παρουσία του Αγίου Γεωργίου σε μια ιστορία που αφορά Ρωμιά και Τούρκο. Ο Άγιος Γεώργιος δοξάζεται από τους μουσουλμάνους όπως και από τους χριστιανούς, με επικρατέστερο παράδειγμα το πανηγύρι στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Κουδουνά στην Πρίγκηπο της Κωνσταντινουπόλεως. Εκεί καταφεύγουν για προσκύνημα αρκετοί μουσουλμάνοι οι οποίοι πραγματοποιούν και τάματα, όπως ακριβώς κάνει και το Τουρκόπουλο της ιστορίας. Στο τραγούδι δε, το Τουρκόπουλο απευθύνεται στον Αϊ Γιώργη ως «Αραπιανό». Τότε μόνο ο Άγιος δέχεται να φανερώσει την κόρη η οποία έπειτα από αυτή τη μεσολάβηση του Αγίου απαντά στον Τούρκο «*τώρα το κατάλαβα πως θα γενούμε ταίρι*».

* * *

Κλείνοντας, αντιγράφω από τα γραφόμενα της Γ.Κ. την ακόλουθη περικοπή, που ταιριάζει νομίζω απόλυτα με την περίπτωση: «*Η Αίγινα –και κάθε τόπος φυσικά– έχει τόσο πολλά θέματα για μελέτη, που όποια πέτρα και να σηκώσεις θα βρεις ένα απ' αυτά. Ο καθένας, ανάλογα με τα ενδιαφέροντά του, το μεράκι, την κλίση του, θα βρει κάτι. Θα μου πείτε: γιατί; Γιατί να συντηρούμε την ανάμνηση; Γιατί να μη ζούμε το σήμερα και το αύριο μόνο; Προς τι ο ανεδαφικός αυτός ρομαντισμός; Γιατί το χθες είναι η ιδιαιτερότητά μας και η μνήμη μας. Και όπως αν χάσεις ξαφνικά τη μνήμη σου, πρέπει να αισθάνεσαι ολότελα άδειος, γιατί χάνεις μαζί τον πλούτο της ψυχής, την πείρα της ζωής, τις αναμνήσεις που ζουν μαζί με το παρόν σου, έτσι και όταν χάσεις τη*

²³ Σπύρος Μελάς, *Το δημοτικό τραγούδι*, (Εκδόσεις Δ. Παπαδήμα, Αθήνα 1981), τεύχος 97 (Ε' αφιέρωμα), σ. 212, με τίτλο «Το τουρκόπουλο».

²⁴ Θωμάς Γαβριηλίδης, *Ανθολογία ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Δημοτικά τραγούδια της Βέροιας και της Νάουσας Ημαθίας-Μακεδονίας*, (Εκδοση: ΤΕΔΚ Ν. Ημαθίας, Βέροια 2007), σσ. 65-66. Οι παραλλαγές έχουν τους τίτλους «Η Ρωμιοπούλα και ο Σαρακηνός», «Αφέντη μ' Αγιγιώργη μου», «Αγάπησιν κι μια Ρουμιά».

²⁵ Ιωάννης Κ. Πέτσης, *Συλλογή ανέκδοτων δημοτικών ασμάτων Μακεδονίας-Χαλκιδικής-Θράκης*, (Θεσσαλονίκη 1931), σ. 27, με τίτλο «Η κόρη κι ο Τούρκος», κατηγορία «Η μάνα του Διγενή». Κατατάσσεται στα «διηγηματικά άσματα ή παραλογές».

συλλογική μνήμη, που είναι η ιστορία του τόπου σου και του κόσμου, είσαι άδειος, απομονωμένος και άχρηστος»²⁶.

²⁶ Γεωργία Κουλικούρδη, «Αίγινα: Ιστορία και παράδοση. Η σημασία και οι δυνατότητες της έρευνας», *Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 1, (Ιανουάριος-Ιούλιος 2000), σ. 38

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 1. Μουσική καταγραφή του τραγουδιού «Ένα μικρό Τουρκόπουλο, του βασιλιά κοπέλι» σε βυζαντινή σημειογραφία²⁷.

**ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΤΟΥΡΚΟΠΟΥΛΟ,
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΟΠΕΛΙ**

Ήχος λ̣ δ̣ Νη Ρυθμός επτάσημος

αἰ ντε ες κια μαν α μα αν ε να μι κρο
ο τ̣ε̣ κο π̣δ̣ λο ο ε ε να α μι κρο τ̣ε̣ κο
ο π̣δ̣ λο ο τ̣ε̣ βα α σι λια κο πε ε λι

Μια ρωμιοπούλ' αγάπησε κι εκείνη δεν τον θέλει
Παίρνει τα όρη πίσω της και τα θουνά μπροστά της
κι η μοίρα της την έφερε μες στ' Αγιωργιού την πόρτα
-Άγιε μου Γιώργη, Αραπιανέ, μέγα μου καβαλάρη
Άγιε μου Γιώργη σιώσε με απ' του Τούρκου τα χέρια!
Ανοίγουν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει η κόρη μέσα
Μα και ο Τούρκος κι έφτασε ψηλά απ' τα κορφοβούνια
-Άγιε μου Γιώργη, Αραπιανέ, μέγα μου καβαλάρη
την κόρη όπου έκρυψες να μου τη φανερώσεις!
Ανοίξαν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει ο Τούρκος μέσα
Απ' τα μαλλιά την άρπαξε κι η κόρη κλαίει και σκούζει
-Άσε με Τούρκ' απ' τα μαλλιά και πιάσε μ' απ' το χέρι
και τώρα το κατάλαβα πως θα γενούμε τάρι
Παπάδες και πνευματικοί, που το 'βρατε γραμμένο
να παίρνει ο Τούρκος τη Ρωμιά να 'ναι συγχωρεμένο!

²⁷ Η καταγραφή αυτή βασίζεται στην ερμηνεία της Στέλλας Γαρυφάλλου, δασκάλας από την Αίγινα.

Εικόνα 2. Μουσική καταγραφή του τραγουδιού «Ένα μικρό Τουρκόπουλο, του βασιλιά κοπέλι» σε ευρωπαϊκή σημειογραφία²⁸.

**ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΤΟΥΡΚΟΠΟΥΛΟ,
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΟΠΕΛΙ**

Καλαμαπανός Αίγινας

The musical score is written for Violin (Violin) and Viola (Vln.). The Violin part starts with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The Viola part starts with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The lyrics are in Greek and are written below the staves.

Violin: Αἰ ντε ες κα μαν α μα αν ε να μι κρο τουρ
 Vln.: 4 κο που λο ε να μι κρο του ρκο που
 Vln.: 7 λο του βα α σι λια κο πε λι

Μια ρωμιοπούλ' αγάπησε κι εκείνη δεν τον θέλει
 Παίρνει τα όρη πίσω της και τα βουνά μπροστά της
 κι η μοίρα της την έφερε μες στ' Αγιωργιού την πόρτα
 -Αγνε μου Γιώργη, Αρασιανέ, μέγα μου καρδιάρη
 Αγνε μου Γιώργη σώσε με απ' του Τούρκου τα χέρια!
 Ανοίγουν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει η κόρη μέσα
 Να και ο Τούρκος κι έφτασε ψηλά απ' τα κορφοβούνια
 -Αγνε μου Γιώργη, Αρασιανέ, μέγα μου καρδιάρη
 την κόρη όπου έκρυψες να μου τη φανερώσεις!
 Ανοίξαν τ' άγια μάρμαρα και μπαίνει ο Τούρκος μέσα
 Απ' τα μαλλιά την άρπαξε κι η κόρη κλαίει και σκούζει
 -Άσε με Τούρκ' απ' τα μαλλιά και πιάσε μ' απ' το χέρι
 και τώρα το κατάλαβα πως θα γενούμε ταίρι
 Παπάδες και πνευματικοί, που το 'βρατε γραμμένο
 να παίρνει ο Τούρκος τη Ρωμιά να 'ναι συγχωρεμένο;

²⁸ Η καταγραφή αυτή βασίζεται στην ερμηνεία της Στέλλας Γαρυφάλλου, δασκάλας από την Αίγινα.

Εικόνα 3. Μουσική καταγραφή του ίδιου τραγουδιού από τον Μ. Δραγούμη²⁹

ΑΙΓΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

42α. Ένα μικρό Τουρκόπουλο
Αργυρώ Λαζάρου (Λαζαρηδες)

Έρευνα: Δ. Μαζαράκη (1956)

♩~220

Αι - ντες και - μάν α - μάν, Έ - να μι - κρό Τουρ - κό - που - λο,
έ - να μι - κρό Τουρ - κό - που - λο, του βα - σι - λιά κο - πέ - λι.

η κλίμακα του τραγουδιού

Εικόνα 4. Μουσική καταγραφή του ίδιου τραγουδιού από τον Μ. Δραγούμη³⁰

ΑΙΓΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΙΣ

42β. Ένα μικρό Τουρκόπουλο
Μαρίκα Καζητώρη (Αίγινα)

Έρευνα: Δ. Μαζαράκη (1956)

♩~220

Αι - ντε και - μάν α - μάν, Έ - να μι - κρό Τουρ - κό - που - λο,
έ - να μι - κρό Τουρ - κό - που - λο, του βα - σι - λιά κο - πέ - λι.

η κλίμακα του τραγουδιού

²⁹ Μάρκος Φ. Δραγούμης, *ό.π.*, σ. 162.

³⁰ Στο ίδιο, σ. 164.

Εικόνα 5. Δείγμα ευρετηρίου πληροφορητών

Αθηναίου Πάτρα 15-16, 37-38, 43, 139-140
 Αλεξίου Νικολής 387
 Αμάλφης Παντελής 213, 292, 293
 Βατικιώτου Βαρβάρα 105, 127, 327
 Βουζένης Ηλίας 311
 Βουτέρη Θεοπίστη 283
 Γαλάρης Κυριάκος 112, 304, 355
 Γαλάρης Νικόλαος 290-291

Εικόνα 6. Δείγμα καταλόγου τραγουδιών ανά πληροφορητή

Πάτρα Αθηναίου, Ασέματος	✖ Μας κόψαν τον τηλεγραφο (Της αγάπης)
✖ Ο γυρισμός του σιλόβου (Παραλογές-Ακριτικά)	✖ Παναγιώτα, Παναγιώτα (Τραγούδια Γενήπια)
Απόσπασμα: Καρόβιν εκπατέβανε από το Ντάρ Μπουάζι	✖ Μαρωτίτης, ζευγολάτης (Τραγούδια Γενήπια)
✖ Τ' Αϊ Γιωργιού (Θρησκευτικά τραγούδια-Στοιχεία)	
Απόσπασμα: Άγιε μ' Αγάργη, αφέντη μου και πράτε καβαλάρη	Βαρβάρα Βατικιώτου, Πέρδικα
✖ Της Σαλονίκης το θεριό (Θρησκευτικά-Στοιχεία)	✖ Το πλύσιμο του μαντηλιού (Μικρά διηγηματικά)
Απόσπασμα: Της Σαλονίκης το θεριό γυναικεία ρούχα βάζει	Απόσπασμα: Δυο χρόνια είχα στη νευτική
✖ Δυό πουλάκια τα καημένα (Της αγάπης)	✖ Κάτω στην ακροθαλασσιά (Της αγάπης)
Νικολής Αλεξίου, Αίγινα	✖ Όρκο έχω κανωμένο (Τραγούδια και όστια του χορού)
✖ Δίστιχα εργατικά (Τραγούδια εργατικά)	Ηλίας Βουζένης, Αγία Μαρίνα
Παντελής Αμάλφης, Πέρδικα	✖ Στη μέση στα Καλάβροτα (Τραγούδια κλέφτικα- ιστορικά)

Πίνακας 1. Δείγμα πίνακα κασετών (ακουστικό υλικό αρχείου Γ. Κουλικούρδη)

Νούμερο κασέτας	Τίτλος κασέτας	Πληροφορητές	Έτος	Περιοχές	Σχόλια
1 Α΄	Τραγούδια Αίγινας, Αντίγραφο	Ευαγγελία Παπαγεωργίου Μαρία Ζαραβέλα, Ελένη Κουλικούρδη, Μαρία Ζωγράφου	1965	Λιβιάδι, Αίγινα	
2	Δοκιμές για Κλείδονα, της Παλιαχώρας	Ελένη Κουλικούρδη		Αίγινα	
2 Α΄	Τραγούδια, Αντίγραφο				
3	Ασπασία Γκίκα γάμου	Ασπασία Γκίκα		Κυψέλη	
3 Α΄	Τραγούδια της Αίγινας, αντίγραφο				
4	Λιανοτράγουδα, Παγκές, Ελένη Κουλικούρδη	Μήτσος Παγκές, Ελένη Κουλικούρδη			15., 16.

Πίνακας 2. Δείγμα πίνακα τραγουδιών ανά ενότητα

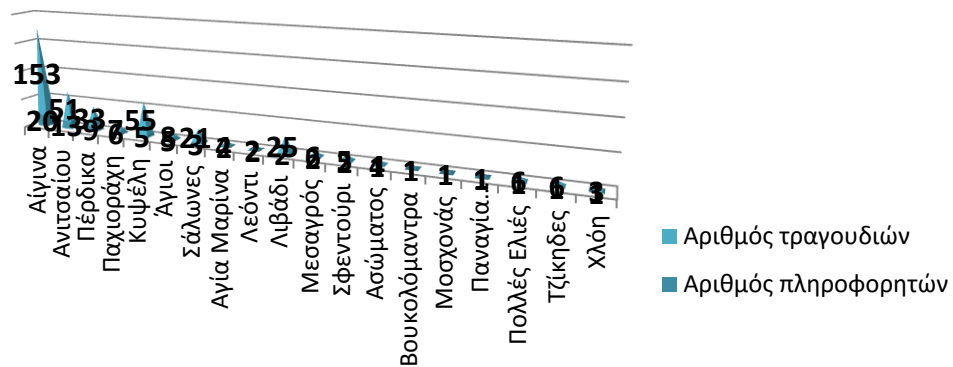
Ενότητα	Αριθμός τραγουδιών
Α΄ Παραλογές-Ακριτικά	21
Β΄ Της ξενιτειάς	2
Γ΄ Θαλασσινά	7
Δ΄ Στοιχειά	4
Ε΄ Ριμάδες	11

Πίνακας 3. Δείγμα πίνακα πληροφορητών: Σημαντικότεροι πληροφορητές

Πληροφορητής	Αριθμός τραγουδιών
Χειρόγραφο Παναγή Ηρειώτη	60
Ελένη Κουλικούρδη	52
Ασπασία Γκίκα	42
Πολύμνια Ηρειώτη-Θωμάκου	25
Ευαγγελία Παπαγεωργίου	22
Μαρία Ζαραβέλα	19
Μήτσος Παγκές	16

Πίνακας 4. Δείγμα πίνακα πληροφορητών ανά περιοχή: Περιοχές με περισσότερους πληροφορητές

Περιοχή	Πληροφορητές	Αριθμός πληροφορητών	Αριθμός τραγουδιών περιοχής
Αίγινα	Νικολής Αλεξίου, Γεωργία Ηλία, Μαρία Ζωγράφου, Άννα Ηρειώτη-Οικονομίδη, Πολύμνια Ηρειώτη-Θωμάκου, Άγις Θέρος, Ανδρέας Κολοκούβαρος, Ελένη Κουλικούρδη, Λευτέρης Κουλικούρδης, Παντελής Κουλικούρδης, Τάσος Κρεούζης, Γεωργία Λουκέτη, Ιωάννης Μακρής, Κατερίνα Μουτσάτσου, Γεώργιος Μπαρμπάλης, Γιάννης Μπήτρος, Αννέττα Παγκέ, Βαρβάρα Παγκέ, Μήτσος Παγκές, Ευγενία Σαρηγιάννη	20	153
Αντισαίου	Σοφία Κρεούζη, Αλέξανδρος Κρεούζης, Σ. Λαζάρου, Αργύρης Μαργαρώνης, Κώστας Μαργαρώνης, Μήτσος Μαργαρώνης, Σταύρος	13	51

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφία

Γαβριηλίδης Θωμάς, *Ανθολογία ελληνικών δημοτικών τραγουδιών. Δημοτικά τραγούδια της Βέροιας και της Νάουσας Ημαθίας-Μακεδονίας*, (Εκδοση: ΤΕΔΚ Ν. Ημαθίας, Βέροια 2007)

Δραγούμης Μάρκος Φ., *Αιγίνης μουσική περιήγησις*, (Φίλοι Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου Μέλπωσ Μερλιέ, Αθήνα 2008)

Κυριακόπουλος Δημήτριος Κ., Γριτσόπουλος Τάσος Αθ., *170 Γορτυνιακά δημοτικά τραγούδια*, (Εταιρία Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1992)

Μάρκος Κωνσταντίνος Ι., *Ακριτικά δημοτικά τραγούδια*, τόμοι Α' και Β', (Αθήνα 1995, 1996)

Μελάς Σπύρος, *Το δημοτικό τραγούδι*, (Εκδόσεις Δ. Παπαδήμα, Αθήνα 1981)

Πέτσης Ιωάννης Κ., *Συλλογή ανέκδοτων δημοτικών ασμάτων Μακεδονίας-Χαλκιδικής-Θράκης*, (Θεσσαλονίκη 1931)

Πολίτης Νικόλαος, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, (Εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1969)

Πουλιανός Αλέξης Ι., *Λαϊκά τραγούδια της Ικαρίας*, (Αθήνα 1964)

Σπυριδάκης Γεώργιος Κ., Μέγας Γεώργιος Α., Πετρόπουλος Δημήτριος Λ., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια (εκλογή), τόμ. Α'*, (Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου αριθμ. 7, Αθήνα 1962)

Σπυριδάκης Γεώργιος Κ., Περιστέρης Σπυρίδων Δ., *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Μουσική εκλογή, τόμ. Γ'*, (Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, αριθμ. 10), Αθήνα 1999)

Σταμάτης Κώστας Μ., *Αίγινα. Ιστορία-πολιτισμός, τόμος δεύτερος: Από τις 12 Ιανουαρίου 1828 μέχρι σήμερα*, (Αθήνα 1998)

Χαλδαιάκης Αχιλλέας Γ., *Σπουδή στη λαϊκή μουσική παράδοση της Αίγινας*, (Σύλλογος προς διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και παράδοσης, Αθήνα 1995)

Ψάχος Κωνσταντίνος Α., *Δημώδη άσματα Γορτυνίας*, (Εκδόσεις Κουλτούρα, Αθήνα 2004)

Δισκογραφία

Δόμνα Σαμίου, *Ο κυρ Βοριάς... και άλλα τραγούδια για παιδιά*, (Καλλιτεχνικός Σύλλογος Δημοτικής Μουσικής Δόμνα Σαμίου, 2007)

Τραγούδια από την Αίγινα, (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών-Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο, ΜΛΑ CD 5, 1997)

Τραγούδια από την Αίγινα (2LP), (Αρχείο Μέλπωσ Μερλιέ-Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Αίγινας, Αδελφοί Φαληρέα, 1990)

Περιοδικό «Η Αιγιναία»

Αδελφή Εσπεράνς, «Η Γεωργία Κουλικούρδη, η αλησμόνητη καθηγήτριά μας», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 75-76

Αντωνίου Αλεξάνδρα, «“Τένοιο οίος έσσι μαθών”», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σ. 71

Αντωνίου Αλεξάνδρα, «Για την κυρία Γωγώ των Ουρανών», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 6, (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2002), σ. 149

Βουτέρη-Θανοπούλου Κατερίνα, «Γωγώ Κουλικούρδη η Αιγινήτισσα», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 60-61

Γαλάνη-Κρητικού Μαίρη, «Γωγώ Κουλικούρδη “Η ζωντανή ιστορία της Αίγινας”», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 3, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2011), σσ. 165-169

Γαλάνη-Κρητικού Μαίρη, «Η Γωγώ η Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 87-88

Γαλάνη-Κρητικού Μαίρη, «Το νησί μας κατευόδωσε τη Γωγώ Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 6, (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2002), σσ. 150-152

Γιαννακοπούλου Σοφία, «Δυο χρόνια μετά!...», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 83-84

Δημοπούλου Εριφύλη, «Για την Γωγώ Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σ. 91

Δημοπούλου Ηρώ, «Συνομιλία», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σ. 69

Κόρσου-Καπέλλου Μίνα, «Γεωργία Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 73-74

Γεωργία Κουλικούρδη, «Αίγινα: Ιστορία και παράδοση. Η σημασία και οι δυνατότητες της έρευνας», *Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 1, (Ιανουάριος-Ιούλιος 2000), σ. 38

Κουλικούρδη Γεωργία, «Ελληνική παράδοση», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 63-66

Κουλικούρδη Γεωργία, «Το παλάτι του μπάρμπα Γιάννη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 67-68

Μπήτρος Γεώργιος, «Οι τελευταίοι μαθητές της Γωγώς», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 77-81

Μπόγρη-Πετρίτου Λίνα, «“Σε ποιο ταξίδι κίνησες να πας, να μας θυμάσαι, να μας αγαπάς”», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 8, (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2003), σσ. 156-159

Μπόγρη-Πετρίτου Λίνα, «Στην ιστορικό της Αίγινας, Γεωργία Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 41-55

Παπαθανασόπουλος Θανάσης, «Γωγώ Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σ. 93

«Σημείωμα της συντακτικής επιτροπής», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 6, (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2002), σσ. 4-5

Στασινοπούλου Χαρίκλεια, «Η Γεωργία Κουλικούρδη στην τάξη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σσ. 57-58

Τουλούπα Έβη, «Γωγώ Κουλικούρδη», *Η Αιγιναία. Περιοδική πολιτιστική έκδοση*, τεύχος 10, (Ιανουάριος-Ιούνιος 2015), σ. 95